

בן עזאי ובן זומא

ראשי פרקים

הקדמה

א. בן עזאי, עולם האידאות

1. יחסו לאשתו

2. יחסו לרבותיו

3. יחסו לעולם

4. תירוץ הסתירות

5. הפרדס

ב. בן זומא, האיש בחיפוש זהותו

1. רקע

2. יחסו לעולם ולחברה

3. יחסו לעצמו

4. תקופתו

5. שיטת לימודו

6. הפרדס

ג. נספח - נוסחאות בעניין בן זומא בפרדס

הקדמה

מאמר זה נכתב בעקבות מסגרת לימוד פרק אין דורשין עם הרב יעקב גנן (גנק) בה נפל בחלקי להעביר שיעורים על שני חכמים אלו.

אחת המהפכות שמתרחשות בלימוד בעת האחרונה¹ היא ההבנה כי מאחרי המימרות עומדים בני - אדם בעלי אופי. העמידה על אופיו של התנא מסייעת לנו להבין בצורה מעמיקה יותר את הפילוסופיה שמאחורי דבריו. מעבר לכך, מכיון שתורתם של חכמים הופכת להיות חלק מהם, חלק מאישיותם, גם הבנה והכרה של אישיותם של תלמידי החכמים הינה לימוד תורה בפני עצמו.

המאמר מבוסס על הנחת יסוד לפיה מימרות חכמים אינן מנותקות מאישיות אומרו. כשאנו פוגשים חכם מסויים האומר מימרה כללית, עלינו להקיש ממנה גם לאופיו הפרטי כחלק ממערכת הידיעות אודותיו הנובעות במישרין מהאגדות בהן הוא מופיע.

חלק מהמימרות שנעסוק בהן במאמר נותחו, באופן מכוון, לא על דרך הפשט, אלא על פי הקונוטציה שהם עוררו אצלי. אם הן אינן מעוררות את אותן הקונוטציות אצל הקורא - אני מתנצל מראש. לעניות דעתי יסודות המאמר עומדים גם ללא המקורות הבודדים שנותחו בדרך זו.

---

1. אותה החלו הרב עדין אבן-ישראל (שטיינולץ) בפירושו לגמרא וביחוד במדור 'אישים' המלווה אותו, והרב ישראל קאנוביץ בסדרת ספריו 'מערכות תנאים' שבהוצאת מוסד הרב קוק בהם השתמשתי רבות לצורך כתיבת מאמרי זה, ותודה.

אין בדברי כאן נסיון לבנות תורה אשר כל חלקיה מוכחים מעבר לכל ספק, אלא נסיון לנתח את המקורות העוסקים בبن עזאי וכן זומא, וזרכם לבנות תמונה של אישיותם מתוך חויה אנושית. ייתכן והניתוח הושפע מאופיי, אך אינני רואה דרך למנוע זאת.

א. בן עזאי, עולם האיראות

1. יחסו לאשתו

אם נתבונן ביחס של בן עזאי לאשתו נגלה שתי תמונות סותרות. באחת שורר ביניהם יחס חיובי, ואילו באחרת הוא למעשה מתעלם ממנה. ננסה לצייר את שתייהן ומתוך כך אולי נוכל למצוא הוראה חשובה אודות אופיו של בן עזאי.

התמונה הראשונה היא של יחס חיובי מאד השורר ביניהם ומתבטא בכמה אופנים.

ראשית, מתגלה לעינינו אדם המעריך מאד את חכמתה של אשתו בענייני העולם ואף בתורה. הוא מכיר בשותפותן המלאה של הנשים בלימוד התורה:

אומר בן עזאי: חייב אדם ללמד את בתו תורה.

(סוטה פ"ג מ"ד)

רבי יוסי אומר: נכי חיה², בן עזאי אומר: נכי מזונות. מאן דאמר נכי חיה, כל שכן נכי מזונות; ומאן דאמר נכי מזונות, אבל נכי חיה לא, דאמר ליה: אתתא דידי פקחא היא ולא מבעיא חיה.

(בבא קמא נט ע"א)

העובדה שדווקא בן עזאי מעיד על פיקחותן הרבה של הנשים שאינן זקוקות כלל למיילדת, מלמדת אותנו על הערכתו לאשתו שלו כפקחית.

בנוסף מתגלה לעינינו אדם שמודע לצרכיה הנפשיים של אשתו כחלק מיחסיה עם בעלה:

תנו רבנן: בעל קרי שנתנו עליו תשעה קבין מים - טהור; נחום איש גס זו לחשה לרבי עקיבא, ורבי עקיבא לחשה לבן עזאי, ובן עזאי יצא ושנאה לתלמידיו בשוק³.

(ברכות כב ע"א)

ניתן לטעון כי הכרתו של בן עזאי בצורך במערכת יחסים קרובה בין הבעל ואשתו, הביאה אותו לשנות בפומבי את דין תשעת הקבין.

בן עזאי אומר השונא את אשתו הרי זה משופכי דמים. שנאמר 'ושם לה עלילת דברים'⁴. סוף הוא שוכר לעדים ומקדימה לסקילה⁵.

(מחזור ויטרי סימן תקל"א)

2. ביאור: אדם שנוגף אשה הרה ויצאו ילדיה מחוייב לשלם לבעלה של האשה דמי הוולדות. אך היות והוא חסד לו בנגיפתו את הוצאות הלידה, הוא מנכה אותם מהתשלום. המחלוקת העומדת בפנינו היא האם מנכים הוצאות שונות כדמי מיילדת ודמי המזונות המיוחדים הדרושים לאשה הרה.
3. ביאור: עד שנתחדש הדין שתשעה קבין מים מטהרין בעל קרי, כל בעל קרי נאלץ לטבול במקווה של ארבעים סאה, וכתוצאה מכך נמנעו הבעלים מלשהות עם נשותיהם כדי שלא יהיו בעלי קרי.
4. דברים כ"ב, יד.
5. כלומר: בסוף הוא ישכור עדים שיעידו עליה שזינתה.

יציאתו של בן עזאי בתקיפות כנגד התופעה של שנאת בת הזוג מעידה גם היא על יחסו המיוחד לבת זוגו שלו.

לא זו בלבד, בן עזאי גם מודע למציאות הגשמית של הנשים:

איזהו סימניה⁶?...בן עזאי אומר: משתשחיר הפיטומת.

(גדה פ"ה מ"ח)

כמה שיעור סתירה⁷? כדי טומאה, כדי ביאה, כדי העראה, כדי הקפת דקל, דברי רבי ישמעאל; רבי אליעזר אומר: כדי מזיגת הכוס; רבי יהושע אומר: כדי לשתותו; בן עזאי אומר: כדי לצלות ביצה.

(סוטה ד ע"א)

בן עזאי מכיר את המציאות של איש ואשתו, ולפיכך יכול להביע דעה בעניין.

סממן נוסף די מעניין הוא שהוא העריך מאד את שיר השירים שהוא, כידוע, שיר אהבה:

אמר רבי שמעון בן עזאי: מקובל אני מפי שבעים ושניים זקן, ביום שהושיבו את רבי אלעזר בן עזריה בישיבה⁸, ששיר השירים וקהלת מטמאים את הידים. אמר רבי עקיבא: חס ושלום! לא נחלק אדם מישראל על שיר השירים שלא יטמא את הידים, שאין כל העולם כלו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל. שכל כתובים קדש, ושיר השירים קדש קדשים. ואם נחלקו, לא נחלקו אלא על קהלת.

(ידים פ"ג מ"ה)

לצד רבי עקיבא שידוע ביחסו המיוחד לאשתו, גם בן עזאי מכיר במעמדו של שיר השירים כספר קודש שמטמא את הידיים כתוצאה מכך.

לסיכום תמונה זו, משמעותית ביותר היא העובדה שאת כל תורתו הוא חייב לאשתו:

ברתיה דרבי עקיבא עבדא ליה לבן עזאי הכי. והיינו דאמרי אינשי: רחילא בתר רחילא אזלא, כעובדי אמה כך עובדי ברתא.

(כתובות סג ע"א)

כרחל בתו של כלבא שבוע בשעתה, גם ביתם של רבי עקיבא ורחל התחתנה עם בן עזאי על מנת שילך ללמוד, ולפיכך תורתו שייכת גם לאשתו.

לעומת זו מתגלה לעינינו ממקורות אחרים תמונה שונה בתכלית. תמונה של אדם שאיננו מתחתן, או מתחתן ופורש מאשתו:

...והאיכא בן עזאי דלא נסיב! איבעית אימא: נסיב ופירש הוה, ואיבעית אימא: מרביה שמיע ליה, ואיבעית אימא: סוד ה' ליראיו.

(סוטה ד ע"ב)

הגמרא תמהה כיצד יכול בן עזאי להביע דעה בשאלת סתירת סוטה (ראה לעיל את המחלוקת בעניין), שהרי הוא לא התחתן, ומציעה שלשה הסברים: או שנשא אשה אך התגרש ממנה, או שאמנם לא נשא אשה אך שמע הלכה זו מרבו, או שלמד הלכה זו כסוד מאת ה'.

ומפני מה הוא איננו נשוי? מפני חשקו בתורה:

6. של בוגרת.

7. של סוטה.

8. על פי המסופר בברכות כז ע"ב - כח ע"א, ביום בו הוכתר רבי אלעזר בן עזריה לנשיא במקום רבן גמליאל בעקבות המאבק ברבי יהושע, "לא היתה הלכה שהיתה תלויה בבית המדרש שלא פירשוה". זהו יום שבו הותרו כל הספקות ונקבעו הלכות רבות.

תניא: רבי אליעזר אומר - כל מי שאין עוסק בפרייה ורבייה כאילו שופך דמים... בן עזאי אומר - כאילו שופך דמים וממעט הַדְּמוּת⁹, שנאמר: 'ואתם פרו ורבו'. אמרו לו לבן עזאי - יש נאה דורש ונאה מקיים, נאה מקיים ואין נאה דורש, ואתה נאה דורש ואין נאה מקיים! אמר להן בן עזאי - ומה אעשה, שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים.
(יבמות סג ע"ב)

על אף שבן עזאי מודע היטב לחשיבות הפרייה והרבייה ולחומרת ההימנעות מהם, אהבתו העצומה לתורה לא מאפשרת לו לחיות חיי נישואין.

ייתכן והבנת העניין טמונה בסיפור הבא:

אמרו עליו על בן עזאי שנשא בתו של ר' עקיבא. פעם אחת אמר לה: הביאי קיטון מים שארחץ את ידי עד שלא אקרא קריאת שמע, וכשראה את המים בידה, התחיל יושב ודורש על פסוק 'מי מדד בשעלו מים'¹⁰, מן הערב עד הבוקר. והיא עומדת על ראשו. בסוף תלה עיניו והסתכל בה. אמר לה: עד עכשיו את עומדת כאן? אמרה לו: הן. אמר לה: לכי לבית אביך, שאי אפשר לי באשה. אמרה לו: אדוני, אזכה להיות משמשת אותך...
(מקור ישראל לברדיצ'בסקי, סיפורי התלמוד, עמ' כ"ג, עפ"י מדרש שיר השירים, הו"ל גרינהוט א', 5¹¹)

על מנת להבין את הסיפור הדרמטי הזה ננתח בנפרד חלק מהמוטיבים המרכזיים שלו על רקע המקורות האחרים שיש בידינו על דמותו של בן עזאי.

2. יחסו לרבותיו

האזכור המפורט בסיפור לעובדה שבן עזאי נשא את בתו של רבי עקיבא, מעוררת אותנו לשאלת יחסו לרבותיו. ניתוח יחס זה מתפלג לשני חלקים, מכיוון שהיו לו שני רבנים.

א. רבי יהושע

יחסו לרבי יהושע כפי שהוא מתברר מהמקורות שבידינו הינו מורכב, כך שקשה לעמוד על טיבו המדויק של יחס זה, וייתכן שריבוי פנים זה עצמו הוא שמאפשר לנו לעמוד על אופיים האמיתי של היחסים ביניהם.

נתאר ארבע דמויות שונות של בן עזאי ביחס לרבי יהושע כפי שהוא מתבטא במקורות:

דמות אחת היא של תלמיד רבי עקיבא, שמקבל ממנו מסורות של רבי יהושע:

תניא, אמר רבי עקיבא: פעם אחת נכנסתי אחר רבי יהושע לבית הכסא, ולמדתי ממנו שלשה דברים: למדתי שאין נפנין מזרח ומערב אלא צפון ודרום, ולמדתי שאין נפרעין מעומד אלא מיושב, ולמדתי שאין מקנחין בימין אלא בשמאל. אמר ליה בן עזאי: עד כאן העזת פנים ברבך! אמר ליה: תורה היא וללמוד אני צריך.
(ברכות סב ע"א)

9. צלמו של הקב"ה.

10. ישעיהו מ', י"ב.

11. אני יודע שמקור זה איננו נשמע אמין כל כך ועל כך אבקש את סליחתו של הקורא, אך בכל זאת המדרש המובא נראה לי אמין, בעיקר היות ורוב היסודות הספרותיים שלו ידועים ממקורות אחרים כפי שהקורא ודאי יבחין.

בן עזאי ובן זומא

דמות שנייה היא של תלמיד ישיר של רבי יהושע, תנא שכאמור גם רבי עקיבא היה תלמידו:

אמר בן עזיי לפני ר' עקיבא משם ר' יהושע: אף משהשרישו. חזר ר' עקיבא להיות שונה
(תוספתא שביעית פ"ב הי"ג)

עוד דמות היא של תלמיד שיכול להסביר את דברי רבו (אפילו כשרבו לא מבין אותם בעצמו):

א"ר יהושע: לא שמעתי אלא שלשית. אמרו לו: מה הלשון שלשית? אמר להם: כך
שמעתי סתם. אמר בן עזאי: אני אפרש... כיוצא בו, אמרו: כרם רבעי. אמרו לו: מה
הלשון רבעי? אמר להם: כך שמעתי סתם. אמר בן עזאי אני אפרש... (פרה פ"א מ"א)

הדמות הרביעית, שמתגלה במקור שכבר למדנו, היא של חולק שווה ערך לרבי יהושע:

וכמה שיעור סתירה? ...רבי יהושע אומר: כדי לשתותו, בן עזאי אומר: כדי לצלות ביצה,
רבי עקיבא אומר: כדי לגומעה. (סוטה ד ע"א)

כמו ביחסו של בן עזאי לאשתו, כך גם ביחסו לרבו, רבי יהושע, אנו רואים התייחסויות שונות ומנוגדות.

ב. רבי עקיבא

יחסו של בן עזאי לרבי עקיבא הינו של קירבה גדולה יותר מהקירבה אותה אנו רגילים למצוא בין רב ותלמיד. נראה שיחסו לרבי עקיבא מסוכם בצורה הטובה ביותר במימרה: "בן עזאי תלמיד חבר דרבי עקיבא הוה"¹², היות ויחסו לרבי עקיבא נע בין התבטלות גמורה כלפיו ויחסי חברות קרובים ששררו בינם, למחלוקת עזה עליו.

את ההתבטלות וההתחברות אנו מוצאים בכמה בטויים:

ראשית בכינוי שכן עזאי מכנה את רבי עקיבא:

בן עזאי אומר: כל חכמי ישראל דומין עלי כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה¹³!

(בכורות נח ע"א)

במקומות שבהם הוא מתלווה אליו:

תניא, בן עזאי אומר: פעם אחת נכנסתי אחר רבי עקיבא לבית הכסא, ולמדתי ממנו
שלשה דברים: למדתי שאין נפנין מזרח ומערב אלא צפון ודרום, ולמדתי שאין נפרעין
מעומד אלא מיושב, ולמדתי שאין מקנחין בימין אלא בשמאל. אמר לו רבי יהודה: עד
כאן העזת פניך ברכך! אמר לו: תורה היא וללמוד אני צריך¹⁴. (ברכות סב ע"א)

בכך ששניהם היו תלמידי רבי יהושע:

אמר בן עזיי לפני ר' עקיבא משום ר' יהושע...¹⁵

(תוספתא שביעית פ"ב הי"ג; יומא פ"ב מ"ב)

12. בבא בתרא קנח ע"ב.

13. הכוונה לרבי עקיבא.

14. מעניין להשוות לסיפור הזהה שהתרחש בין רבי יהושע ורבי עקיבא, כאשר בין עזאי הוא התלמיד שמפותע מהתנהגותו של רבי עקיבא.

15. כפי שצינו באיזכור הקודם של מימרה זו, גם רבי עקיבא היה תלמיד רבי יהושע.

בנישואיו של בן עזאי עם בתו של רבי עקיבא :
ברתיה דרבי עקיבא עבדא ליה לבן עזאי הכי...

(כתובות סג ע"א)

ולסיום אף בהימנעותו מלחלוק עליו :

אמר ר' שמעון בן עזאי : איני כמשיב על דברי רבי, אלא כמוסיף על דבריו.
(מכילתא שמות י"ב, א ; ספרא ויקרא א', א¹⁶)

אופן ההתייחסות השני המתגלה לעינינו הוא של תלמיד המוכן לחלוק על רבו :

והירקות שנוטין תחת הגפן... רבי עקיבא אומר : יחזיר. בן עזאי אומר : יספר.
(תוספתא כלאיים פ"ד ה"ה)

רבי עקיבא מתני לה בשם רבי שמעון בן עזאי...

(ויקרא רבה פרשה א' ה"ד)

אמר לו בן עזאי¹⁷ דרשהו מענינו !

(אדר"ן פי"א)

לא רק בשאלות הלכתיות חולק בן עזאי על רבי עקיבא, אלא אפילו בעיקרי תורתו :

'ואהבת לרעך כמוך' ר' עקיבא אומר : זהו כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר : 'זה ספר
תולדות אדם', זה כלל גדול מזה¹⁸.
(ירושלמי נדרים פ"ט ה"ג ; מא ע"ג)

ואכן לאחר מות רבי עקיבא אנו מוצאים את בן עזאי מיצר על שלא התנהג לפני רבי עקיבא
כתלמיד :

אמר בן עזאי : חבל עליך בן עזאי שלא שימשת את רבי עקיבא.

(נדרים ער ע"ב)

אם כן, גם כלפי רבי עקיבא התייחס בן עזאי בהתייחסויות שונות ומנוגדות.

נתמודד בהמשך עם אופיו של בן עזאי, שכפי שראינו מתאפיין בהתייחסויות מנוגדות לבני
אדם, כרבי יהושע, רבי עקיבא ואשתו.

3. יחסו לעולם

ברצוני להציע תחת כותרת זו תיזה שייתכן ותביא מענה לסתירות שהצגנו בדמותו של בן
עזאי.

הצגת התיזה : בן עזאי מתייחס אל העולם רק כהתבטאות של אידאות, ולא כבעל ערך מצד
עצמו. נוכיח תיזה זו :

'ואהבת לרעך כמוך'¹⁹, ר' עקיבא אומר : זהו כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר : 'זה ספר
תולדות אדם'²⁰, זה כלל גדול מזה.
(ירושלמי נדרים פ"ט ה"ג ; מא ע"ג)

16. מספר פעמים בכל מקור.

17. לרבי עקיבא.

18. על משמעות מחלוקת עקרונית זו נעמוד בהמשך.

בן עזאי ובן זומא

בן עזאי, כפי שרואים מכאן, סובר שהכלל הגדול בתורה הוא דווקא הכלל שאומר כי התורה היא "ספר תולדות האדם", כלומר התורה נובעת מתוך האידאה של הטוב הפנימי של האדם. התורה איננה דבר בפני עצמו, אלא התבטאות של אידאה, במקרה זה - של הטוב הפנימי של האדם.

צורת התייחסות זו לעולם מתבטאת גם בסגנון לימודו, סגנון שמתאפיין בניסיון ליצור אחדות בין דברי ה', ניסיון שכנראה נובע מההכרה שכל דברי ה' נובעים מאידאה אחת:

בן עזאי היה יושב ודורש והאש מלהטת סביבותיו. אתון אמרין ליה לר' עקיבא: בן עזאי יושב ודורש והאש מלהטת סביבותיו! אתא לגביה. אמר ליה: שמא בחדרי המרכבה אתה עוסק? אמר ליה: לא, אלא אני מחריז דברי תורה לנביאים, ודברי נביאים לכתובים, ודברי תורה שמחין כיום נתינתן מסיני, ולא עיקר נתינתן מסיני באש נתנו! ? הדא הוא דכתיב: 'וההר בער באש עד לב השמים'²¹.
(ויקרא רבה ט"ז, ד)

בן עזאי רואה לעצמו כמטרה את החרות כל דברי ה' לכדי מחרוזת אחת, ובכך הם חוזרים לרמת האידאה והמקור שלהם - מעמד הר סיני.

מדרך הסתכלות זו על העולם נבע אופי לימודו:

משמת בן עזאי בטלו השקדנים.

(סוטה פ"ט מט"ו)

גם חוסר העניין שלו בכל דבר חוץ מהלימוד:

...אם נבלת בהתנשא, ואם זמות יד לפה²². א"ל בן עזאי דרשהו מענינו! אם מנבל אדם עצמו על דברי תורה, ואוכל תמרים חרובים, ולובש בגדים צואים, ויושב ומשמר על פתח של חכמים, כל עובר ושב אומר: שמא שוטה הוא זה! לסוף אתה מוצא כל התורה כולה עמו.
(אבות דרבי נתן פ"א)

וגם אורח חייו:

הרואה בן עזאי בחלום - יצפה לחסידות²³.

(ברכות נו ע"ב)

מכיוון שאין לעולם משמעות מלבד היותו כלי להשגת האידאות, כל מה שלא מסייע בהשגת אותה אידאה - מיותר. לכן הוא מצליח להיות כה שקדן, לכן הוא מתעלם מהנאות העולם הזה ומיחס הסביבה אליו, ולכן הוא זה שמייצג את החסידות בעולם. יאה לו לבן עזאי לומר:

שמעון בן עזאי אומר: 'בכל נפשך' - אהביהו עד מיצוי הנפש.

(מדרש תנאים דברים ו', ה)

19. ויקרא י"ט, יח.

20. בראשית ה', א.

21. דברים ד', יא.

22. משלי ל', לב.

23. לעניות דעתי הכוונה כאן לפרישות מסויימת.

4. תירוץ הסתירות

התיזה שהצענו, אשר לפיה בן עזאי מתייחס רק אל האידאות שמאחורי המציאות, תוכל אולי להסביר את ההתייחסויות הסותרות שהתייחס בן עזאי לסובבים אותו, כפי שראינו לעיל.

יחסו לרבותיו מתאפיין, כאמור, לעיתים בהתייחסות אליהם כ"מלאכי ה' צבאות", אך בפעמים אחרות הוא חולק עליהם ללא מעצורים. לפי התיזה שלנו הדבר מובן. בן עזאי ראה אותם כנראה כהתגלמויות האידיאה של התורה, שאפילו הליכתם לבית הכסא היא "תורה היא וללמוד אני צריך". למרות זאת, כאשר לדעתו האידיאה האמיתית שונה מדבריהם, הוא חולק עליהם בתקיפות: "אמר לו בן עזאי דרשה מענינו!", ואפילו בעקרי תורתם כנ"ל.

ייתכן **ויחסו לאשתו** נבע מראייתו של בן עזאי אותה לא כאישה ממשית, אלא כהתגלמות האידיאה של הנשיות. לכן, מחד יש לו כלפיה יחס אידיאלי של אהבה מתוך רצון להתחברות לאידיאה שהיא מייצגת. מאידך היות וכל מטרתו בעולם היא **לעלות** עם כל דבר לרמת האידיאה, הוא דורש כל הלילה על כוס המים, ובבוקר מגיע להכרה ש"יעד עכשיו את **עומדת** כאן!", כלומר הוא מבין שהיא בכל זאת אישה ממשית שלא שותפה לעלייתו לרמת האידיאות. לאישה כזו הוא לא יכול להתחבר, והוא אומר לה "לכי לבית אביך, שאי אפשר לי באישה". מעתה הוא מתחבר עם האידיאה הנשית בדרך אחרת: "ומה אעשה, שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים". התורה היא האישה האידאית, כמאמר הגמרא "אמר חזקיה, דאמר קרא: 'ראה חיים עם אשה אשר אהבת...' (קהלת ט', ט), אם תורה היא - כשם שחייב ללמדו תורה, כך חייב ללמדו אומנות..." (קידושין ל ע"ב). אותה האהבה שהופנתה בתחילה כלפי ביתו של רבי עקיבא, מופנית מעתה כלפי התגלמות אחרת של האידיאה הנשית - התורה.

5. הפרדס

בכניסתו לפרדס בן עזאי ממשיך והולך באותה דרך שבו הלך בחייו, דרך של נסיון לחיבור עם האידיאות, ומתוך כך:

בן עזאי הציץ ומת
מתוך שדבקה נפשו באהבה רבה
דבקות אמיתי בדברים עליונים
שהם יסודה
והציץ באור הזהיר
נתפרדה מן הגוף
ונתפשטה מכל מקרי הגוף.
באותה שעה ראתה מנוחה כי טוב
ולא שבה עוד למקומה,
וזה מעלה גדולה.
על כן נאמר:
"יקר בעיני ה'
המותה לחסידיו"²⁴.

(מהרש"א, חידושי אגדות על חגיגה יד ע"ב)

24. מעניין להיזכר במימרה שכבר פגשנו "הרואה בן עזאי בחלום - יצפה לחסידות".

ב. בן זומא, האישי בחיפוש זהותו

1. רקע

אחד הדברים המקשים ביותר על הבנת דמותו של בן זומא הוא החוסר במידע אודותיו.

ראשית, לא ידוע לנו מי היה רבו. אין לנו מימרות שהוא אומר בשמו של משהו, והוא איננו מנוי בשום מקום עם תלמידיו של רב ספציפי. הוא אף לא קיבל סמיכה לרבנות מרב כלשהו, ולכן הוא מכונה פעמים רבות "תלמיד".

שנית, מי היה אביו? העובדה שהוא נזכר על שם אביו מעידה לכאורה על היות אביו אישיות חשובה, אך אין לנו אף מימרא משמו או מידע אחר לגביו בשום מקום. מלבד זאת, למיטב ידיעתי, לא רק שאין "זומא" שם עברי טהור, הוא גם איננו מצטלצל כשם מכובד במיוחד, שכן המלה "זום" משמש בעברית או כ"רוטב" או כ"זוהמה".

אסכם בדברי הרב עדין אבן-ישראל (שטיינזלץ) על בן זומא: "על משפחתו ומוצאו, או על שאר תולדות חייו אין אנו יודעים מאומה"²⁵.

על בסיס רקע זה יש היגיון באמירה, שנושא הזהות והחיפוש אחריה היוו מוטיבים מרכזיים בחייו של בן זומא. מכאן נפתח לנו פתח להבנת ספקותיו לגבי עצמו, ספקות שנראה בהמשך.

2. יחסו לעולם ולחברה

בן זומא מגלה יחס של זלזול והרחקה כלפי העולם הסובב אותו. את שאר בני האדם הוא רואה כנמוכים במעלה ממנו, את העולם הזה הוא רואה כמקום של חושך וחולין חסר ערך, ואת תאוות העולם הוא רואה כבהמיות ולא כמקור להנאה ממשית.

א. יחסו לחברה

מאי יכי זה כל האדם²⁶? ... רבי שמעון בן עזאי אומר, ואמרי לה רבי שמעון בן זומא אומר²⁷: כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה. (ברכות ו ע"ב²⁸)

בן זומא ראה אוכלוסא על גב מעלה בהר הבית, אמר: ברוך חכם הרזים, וברוך שברא כל אלו לשמשני. הוא היה אומר: כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול - חרש, וזרע, וקצר, ועמר, ורש, וזרה, וברר, וטחן, והרקיד, ולש, ואפה, ואחר כך אכל, ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנין לפני. וכמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא בגד ללבוש - גזז, ולבן, ונפץ, וטוה, וארג, ואחר כך מצא בגד ללבוש, ואני משכים ומוצא כל אלה מתוקנים לפני. כל אומות שוקדות ובאות לפתח ביתי, ואני משכים ומוצא כל אלו לפני. (ברכות נח ע"א)

25. מדור "אישים" על ברכות יב ע"ב.

26. קהלת י"ב, יג.

27. לגבי מימרות רבות יש מסורות שונות לגבי אומרן. במקרה זה, בעקבות ההיכרות עם דמויותיהם של בן עזאי ובן זומא, נראה לי להכריע ולשייך מימרא זו דווקא לבן זומא.

28. גמרא זו מופיעה גם בשבת ל ע"ב בשינויים קלים.

משני מקורות אלו ניתן ללמוד בצורה מהותית על יחסו של בן זומא לחברה שסביבו. זהו יחס של זלזול והתנשאות כלפיה. כל אלו לא נבראו אלא לשמשו, והם אינם מגיעים למדרגתו. סביר להניח שיחס כזה לחברה יצר ריחוק בין מערכות המושגים של בן זומא והחברה שסביבו, ריחוק שגרם לחוסר הבנה הדדית ביניהם.

ב. יחסו לעולם הזה

אין אדם נכנס לעזרה לעבודה אפילו טהור, עד שיטבול... שאלו את בן זומא: טבילה זו למה? אמר להם: ומה המשנה מקודש לקודש, וממקום שענוש כרת למקום שענוש כרת - טעון טבילה, המשנה מחול לקודש וממקום שאין ענוש כרת למקום שענוש כרת - אינו דין שטעון טבילה? (יומא ל ע"א)

וכן היה בן זומא אומר ודורש: נתביישת בעולם הזה, אין אתה מתבייש מן הקב"ה לעולם הבא, שהוא אש אוכלה. למה? שאין בושתו של העולם הזה כלום, אלא בושת עמידתו של העולם הבא, שנאמר: על זאת יתפלל כל חסיד אליך וגו'²⁹. (שמות רבה ל', יט)

מזכירין יציאת מצרים בלילות. אמר ר' אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה, ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות! עד שדרשה בן זומא, שנאמר: 'למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך'³⁰, ימי חייך - הימים, כל ימי חייך - הלילות. וחכמים אומרים: ימי חייך - העולם הזה, כל ימי חייך - להביא לימות המשיח. (ברכות פ"א מ"ה)

ממקורות אלו אנו לומדים על יחסו לעולם, אותו הוא רואה בתור מקום חולין, מקום חושך חסר ערך. דוקא בן זומא מדגיש את העובדה שהעולם מחוץ למקדש הוא מקום חול, שאין בו חיוב כרת על כל שגיאה. הבושה שאנו חשים בעולם הזה - אינה בעצם ולא כלום, וכל ימי חייו של האדם - הם למעשה לילה.

אולי מתוך כך יהיה אפשר להסביר את כניסתו לפרדס כבריחה וחיפוש מפלט מהעולם הזה, עולם החושך והחול.

ג. יחסו להנאות העולם

...תלמוד לומר 'ובעל השור נקי'³¹. מאי משמע? שמעון בן זומא אומר: כאדם שאומר לחבירו - יצא פלוני נקי מנכסיו, ואין לו בהם הנאה של כלום.

(פסחים כב ע"ב; קידושין נו ע"ב; ב"ק מא ע"א)

שאלו את בן זומא: מפני מה אמרו 'בא להם יין בתוך המזון' - כל אחד ואחד מברך לעצמו, לאחר המזון - אחד מברך לכולם? אמר להם: הואיל ואין בית הבליעה פנוי.

(ברכות מג ע"א)

היחס שלו להנאות העולם הזה ניכר מתוך מקורות אלו בהם הוא רואה את ההנאות כדברים שאינם מביאים הנאה לבעליהם ואף מעכבים אותו מהשגת האלוה. ביחס לנכסים חומרניים היה

29. תהלים ל"ב, ו.

30. דברים ט"ז, ג.

31. שמות כ"א, כח.

לבן זומא ביטוי מוכן מראש "אין לו בהם הנאה של כלום", ומתי לא מברכים את ה'! כשאין בית הבליעה פנוי.

8. יחסו לעצמו

שאלו את בן זומא מפני מה ספק רשות היחיד טמא? אמר לון: סוטה מהיא? אמרו ליה: רשות היחיד. אמר לון: מצינו שהיא אסורה לביתה... מפני מה ספק רשות הרבים טהור? אמר לון: מצינו שהציבור עושין פסחיהן בטהרה בשעה שרובן טמאין, מה טומאה ידוע הותרה לציבור, קל וחומר ספק טומאה. (ירושלמי סוטה פ"א ה"ב; טז ע"ג)

בן זומא אומר: איזהו חכם? הלומד מכל אדם, שנאמר: 'מכל מלמדי השכלתי'³². איזהו גבור? הכובש את יצרו, שנאמר: 'טוב ארך אפים מגבור ומשל ברוחו מלכד עיר'³³. איזהו עשיר? השמח בחלקו, שנאמר: 'יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך'³⁴. אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא. איזהו מכובד? המכבד את הבריות, שנאמר: 'כי מכבדי אכבד ובזוי יקל'³⁵.

...ועל כולן היה בן זומא אומר: משלך יתנו לך, ובשמך קורין אותך, ובשבחך מושיבין³⁶ אותך, ואין שכחה לפני המקום, ואין אדם נוגע במוכן לך. (ירושלמי יומא פ"ג ה"ט; מא ע"ב)

ממקורות אלו ניכרת הספקנות הגדולה של בן זומא כלפי עצמו. הוא רואה כל ספק התלוי ביחיד, באדם הפרטי (שאת ההכרות עמו הוא שואב מהתבוננות בעצמו) - כמוכרע לטומאה.

הוא מהסס מלעמוד מאחרי מה שהוא משיג בלימודו, ולכן הוא לומד מכל אדם. הוא לא בטוח בעצמו באף תחום, ולכן לא מגדיר את תכונותיו על ידי הגדרה מוצקה ("אני עשיר", "אני מכובד" וכדומה), אלא ביחס לעצמו בלבד ("אני עשיר ביחס למילוי שאיפותיי"³⁷). פחד זה מפני הגדרה נובע, לעניות דעתי, מפחד שמא אם יקבע הגדרה הוא ימצא את עצמו מחוץ להגדרה זו.

הוא "מקנא" באלו שעשו לעצמם שם מוצק. לאחר רשימה של אנשים שתרמו חפצים שונים למקדש אומר בן זומא אמירה שיש בה קורטוב של "ולוואי שגם בשמי היו קורין".

ייתכן ואותו חיפוש אחר זהות עצמית היה מהגורמים שהובילו לתוצאות כניסתו לפרדס, ועל כך נדון בהמשך.

32. תהלים קי"ט, צט.

33. משלי ט"ז, לב.

34. תהלים קכ"ח, ב.

35. שמואל א ב', ל.

36. על פי כתיב ליידין.

37. עפ"י רש"י בברכות נח ע"א בן זומא אכן היה עשיר, ולכן כל האומות באות לפתחו, כמו שראינו לעיל בגמרא בברכות בפרק 'יחסו לחברה'. למרות זאת אין הוא מוכן להגדיר את עצמו כעשיר, אלא כשמח בחלקו.

4. תקופתו

יש לשער שבן זומא חי בתקופת חורבן בית שני. ראשית, הוא חי בזמנו של רבי יהושע, עמו הוא שוחח בספור שנראה בהמשך³⁸. שנית סביר להניח שהוא חי בסמיכות זמנים לשאר הנכנסים לפרדס שהוזכרו עמו, שגם הם חיו בתקופת חורבן הבית³⁹.

אם כן, בן זומא חי בתקופה שבה כל העם עבר תהליך של חיפוש זהות בעקבות החורבן בו איבד את מוקד חייו.

השערתי היא שכתוצאה מאותו חיפוש זהות כללי נתפש בן זומא לחיפוש אחר זהותו שלו, שממילא לא הייתה ברורה לו יתר על המידה.

תקופתו הייתה גם תקופת מעבר בין רמות שונות של לימוד תורת הנסתר.

ר' יוסה בן יהודה אומר: ר' יהושע הרצה⁴⁰ לפני רבן יוחנן בן זכיי, ר' עקיבא הרצה לפני ר' יהושע, חנניה בן כינאי הרצה לפני ר' עקיבא.
ארבעה נכנסו לפרדס: בן עזאי ובן זומא, אחר ורבי עקיבא... (תוספתא חגיגה פ"ב ה"ב-ה"ג)

לא לחינם מציגה התוספתא שני סוגי לימוד אלו אחד אחרי השני. כך היא מבחינה בין שתי רמות של לומדים, שהופיעו זו לצד זו בתקופת רבי עקיבא ובדור שאחריו: אלו ש"רק" נכנסו לפרדס, ואלו שגם יכלו להרצות בפני אחרים אודות מה שראו שם. בן זומא, כאחד מאלו שנכנס לפרדס בלבד, ייתכן וחש "רגשי נחיתות" מסויימים.

מתוך "רגש נחיתות" זה (שאכן מבוסס על היותו ברמת השגה נמוכה יותר) כלפי אלו שהיו לפניו ועימו, יובנו יותר לבטיו לגבי עצמו.

5. שיטת לימודו

אין לנו הרבה ידיעות על שיטת הלימוד של בן זומא, מלבד מימרא אחת:

משמת בן זומא בטלו הדרשנים.

(סוטה פ"ט מט"ו)

ייתכן שדרשנות זו מצביעה דווקא על הססנות מסויימת באופי לימודו. הססנות זו גרמה לכך שלכל הלכה ניסה בן זומא למצוא אסמכתא, ביסוס, לדרוש פסוק בצורה שתוכיח את דבריו, ולכן הוא נזכר דווקא כדרשן של פסוקים.

לסיכום, מתגלה לעינינו דמות של אדם חכם עצום, שאיננו בטוח בזהותו, חי בדור שאיננו בטוח בזהותו, איננו מחובר לרב כל שהוא, מבודד משאר החברה ומיואש מהעולם, ספקות לגבי טהרתו הפנימית האישית אוכלים אותו, ובאווירה זו הוא נכנס לפרדס. מתוך הבנה זו נוכל אולי להבין את שאירע לו שם.

38. זכור רבי יהושע היה מתלמידי רבי יוחנן בן זכאי שהוציאו אותו מירושלים הנצורה (גיטין נו ע"א).

39. ניתן להראות שישנו קשר ברור בין המקדש והפרדס אך אין זה נושא מאמר זה.

40. במעשה מרכבה.

6. הפרדס

המידע שבידינו לגבי כניסתו של בן זומא לפרדס מסתכם בשתי שאלות שנשאל (המופיעות רק בבבלי) ובמפגש עם רבי יהושע. מתוכם ומתוך מידע נוסף, דליל למדי, הקשור בבן זומא ובפרדס ננסה להסיק מסקנות ברורות לגבי מה שארע לו שם. מידע זה על נוסחאותיו השונות מופיע בנספח בסוף המאמר.

א. מפגע

התוספתא מתארת את תוצאת כניסתו של בן זומא לפרדס כ"נפגע". תאור זה איננו ברור כל צורכו, ולכן ראשית ננסה להגדיר אותו, ונוכיח את ההגדרה בהמשך⁴¹.

כתוצאה מכניסתו לפרדס נשאר בן זומא במעין לימבו, מצב ביניים שאיננו המצב העליון ואיננו המצב התחתון. בן זומא לא נשאר בפרדס וגם לא לגמרי חזר לארץ. הוא לא מגיע לרמה העליונה אליה הגיע בן עזאי, רמה של התדבקות ב'דברים העליונים', כהגדרת המהרש"א, אך לא היה יכול לחזור לארץ ולהרצות על מה שראה בפרדס.

ב. מעשה רבי יוחנן בן זכאי ורבי אלעזר בן ערך

מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רכוב על החמור, והיה ר' לעזר בן ערך מחמיר אחריו. אמר לו: רבי! שנה לי פרק אחד במעשה מרכבה! אמר לו: לא כך אמרתי לך מתחילה, שאין שונין במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם מבין מדעתו? אמר לו: מעתה ארצה לפניך. אמר לו: אמור! פתח ר' לעזר בן ערך ודרש במעשה מרכבה. ירד רבן יוחנן בן זכאי מן החמור, ונתעטף בטליתו, וישבו שניהם על גבי האבן תחת הזית, והרצה לפניו. עמד ונשקו על ראשו ואמר: ברוך ה' אלהי ישראל אשר נתן בן לאברהם אבינו שידוע להבין ולדרוש בכבוד אביו שבשמים. יש נאה דורש ואין נאה מקיים, נאה מקיים ואין נאה דורש, לעזר בן ערך נאה דורש ונאה מקיים. אשריך אברהם אבינו שאלעזר בן ערך יצא מחלצריך, שידוע להבין ולדרוש לכבוד אביו שבשמים. (תוספתא חגיגה פ"ב ה"א)

מעשה זה מופיע במסכת חגיגה בפרק העוסק במעשה מרכבה ובפרדס. כאן מתוארת הרצאה של מעשה מרכבה, אותה הזכרנו לעיל. יש לשער שההגדרות העוסקות בדרישה ובקיום נוגעות לעיסוק במעשה מרכבה, ואם כן סביר ליחס את ההגדרה "נאה דורש ונאה מקיים" לרבי עקיבא, את "נאה דורש ואין נאה מקיים" לבן עזאי (כפי שראינו לעיל), וכך נשארת ההגדרה "נאה מקיים ואין נאה דורש" לבן זומא, המתואר אצלנו כשרוי בלימבו אשר איננו מאפשר לו לדרוש⁴².

41. להגדרה זו הגעתי כתוצאה מהעיון במקורות השונים, ולא הייתה אפריורית. למרות זאת נציג אותה כאן מראש כדי להקל על הלימוד.

42. ההגדרה הרביעית היא כמובן "אין נאה דורש ואין נאה מקיים", שנראית מתאימה מאוד ליאחרי.

ג. השאלות

שאלו את בן זומא: מהו לסרוסי כלבא? אמר להם: 'ובארצכם לא תעשו'⁴³ - כל שבארצכם לא תעשו.

שאלו את בן זומא: בתולה שעברה מהו לכהן גדול? מי חיישינן לדשמואל, דאמר שמואל: יכול אני לבעול כמה בעילות בלא דם, או דלמא דשמואל לא שכיחא? אמר להו: דשמואל לא שכיח, וחיישינן שמא באמבטי עיברה.

(תגיגה יד ע"ב - טו ע"א)

איסור סירוס נמצא כחלק מפסולי מזבח, ולפיכך נשאל בן זומא: "מהו לסרוסי כלבא?", האם גם בכלב שייך איסור סירוס, או שמא מכיוון שהוא ותמורתו פסולים למזבח משום "מחיר כלב" האיסור לא חל בו?

"בתולה שעברה מהו לכהן גדול?", האם אנו חוששים שאותה בתולה שנשא הכהן הגדול, אך נמצאה הרה, נבעלה קודם לכן לאדם שיכול היה לעשות כשמואל, ולבעול מבלי לפגוע בקרום הבתולים, או אולי הרתה בדרך אחרת שאינה אוסרת אותה לכהן?

שאלות אלו נשאלו לבן זומא בהקשר למעשה הפרדס. אין הן שאלות שוליות, אלא הן טומנות בחובן גם שאלה על דרך המשל ומייצגות את המצב הנוכחי של בן זומא.

הסירוס - הגבלת הרבוי והיצירה;

הכלב, שהרמה הגבוהה יותר חוסמת אותו (שהרי הוא אסור לחלוטין למזבח);

הבתולה, שאף היא מסמלת גבול לרבוי וליצירה;

והכהן הגדול, שהוא סוג של מחסום שמציבה רמת הקדושה הגבוהה בפני הבתולה ההרה.

בן זומא מכיל בדמותו את שתי ההגבלות האלו: הגבלת הרבוי והיצירה, שהם ההשפעה מבפנים החוצה, ולכן הוא איננו יכול להרצות ולשתף אחרים בהשגותיו מהפרדס, ומצד שני הגבלת המדרגות העליונות בפניו, ומתוך כך הוא איננו יכול להגיע לדבקות.

תשובותיו של בן זומא מגבירות את התחושה של ההגבלה: "אמר להם: 'ובארצכם לא תעשו' - כל שבארצכם לא תעשו". הדרשה מהמלה "בארצכם" מרמזת על חיבור חזק מדי לארץ, לעולם הזה ולגבולות שהעולם מטיל עליו - כלפי מעלה. יחד עם זאת הארץ היא "ארצכם", הארץ שלכם, שכן זומא כבר לא שותף אליה לגמרי.

כך גם בתשובה השנייה: "אמר להו: דשמואל לא שכיח, וחיישינן שמא באמבטי עיברה". אנו רואים כי הוא סבור שאי אפשר סתם לחלוף על פני הגבול (הבתולים) כלפי הרביה והיצירה על ידי מעשה כלשהו. גם לעלות למעלה אי אפשר רק על ידי מעשי אדם, אלא יש צורך בהתעוררות האהבה מלעילא⁴⁴.

43. ויקרא כ"ב, כד.

44. מעניין גם המדרש הבא: "כיצד פירשו חז"ל? 'עושה גדולות עד אין חקר' (איוב ט', ו) כנגד כל יצירות שבעולם, 'ונפלאות עד אין מספר' (שם) כנגד שלשה שנוולדו בלא שכיבת הורתן עם אדם, ואלו הם: בן סירא ורב פפא ורבי זירא, וכלם צדיקים גמורים היו וחכמים גדולים בתורה... והאיך ילדתן אמן בלא בעל? אמרו: פעם אחת הלכו לבית המרחץ, ונכנס לה בקובתן זרע מישראל, ונתעברו וילדו מהם, ולא היו יודעים מי היה אביהם..." (ראשית אלפא ביתא דבן סירא). ניכר מאכן כי עבור באמבטי הוא מנפלאותיו של הקדוש ברוך הוא, איתערותא דלעילא שהיא שיכולה לחלוף על פני הגבולות הרגילים.

לפיכך מתואר בן זומא כ"נפגע" - נשתטה (ע"פ רש"י על אתר). הוא איבד אפילו את הקשר והשפה המשותפת, הדלים ממילא, שהיו לו עם העולם הזה. הוא היה בפרדס, אך הוא מגלה שהוא איננו מסוגל להרצות על מה שהוא ראה, על מה שהוא הוגה בו ועל מה שאליו הוא כמק. איש לא מבין אותו "ויחשבהו למשוגע"⁴⁵, וגם הוא לא מצליח להמשיך ולהתקדם הלאה כלפי הדבקות העליונה.

ד. הפסוק

הגמרא מביאה לכל אחד מהנכנסים לפרדס פסוק שמתאר אותו. זהו הפסוק של בן זומא:

בן זומא הציץ ונפגע, ועליו הכתוב אומר: 'דבש מצאת אכל דבש, פן תשבענו והקאתו'⁴⁶.

(חגיגה יד ע"ב)

פסוק זה גם הוא מורה על ההגבלה, הלימבו שבין ההקאה שבאה בעקבות השביעה, ובין ה"אכל דבש" הטבעי.

ה. המשל בתוספתא

ועוד משלו משל, למה הדבר דומה? לאיסתרטא⁴⁷ העוברת בין שני דרכים, אחד של אור ואחד של שלג. הטה לכן - נכוה באור, הטה לכן - נכוה בשלג, מה עליו על אדם? להלך באמצע, ובלבד שלא יהא נוטה לא לכן ולא לכן.

(תוספתא חגיגה פ"ב ה"ה)

ייתכן אמנם לומר שאין במשל זה, שמופיע בתוספתא בהקשר של מעשה הפרדס, התייחסות ספציפית לבן זומא אלא לכל נכנסי הפרדס, אך נראה לעניות דעתי שמשל זה מתאר היטב את הלימבו של בן זומא.

ההגבלה והמוות שנמצאים בשני צדדי האיסתרטא, שאליהם הנכנס לפרדס כה כמה להגיע, וההליכה באמצע כמצנה, מתארים בדיוקנות את המצב בו אנו מוצאים את בן זומא ומצוקתו, ואולי אף את המפלט האחרון שאותו הוא רואה ממצבו: הנטיה לאחד הצדדים והמוות⁴⁸.

ו. המימרא באבות דרבי נתן

הוא⁴⁹ היה אומר: אל תציץ לכרמו של אדם. ואם הצצת אל תרד. ואם ירד⁵⁰ אל תביט. ואם הבטת אל תיגע. ואם הגעת אל תאכל. ואם אכל הרי אדם נמצא טורף נפשו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא.

(אבות דרבי נתן נוסחא ב פל"ג)

בשלב זה של הלימוד האסוסיאציה ממימרא זו מתבקשת: הכרם הרי הוא הפרדס, וההצצה היא רמת ההתבוננות בפרדס אליה הגיעו בן עזאי (שהציץ ומת) ובן זומא (שהציץ ונפגע)⁵¹.

45. עיין מפגש עלי וחנה, שמואל א א', יג.

46. משלי כ"ה, טז.

47. אסתרטא = דרך (Street).

48. בהמשך, בפגישה עם רבי יהושע, נראה אכן את המוות כמוצא שלו מהלימבו.

49. בן זומא.

50. כד! ובנספח במהדורת שכטר תקן "ירדת".

51. גם לגבי אחר מופיעה הגירסה הבאה: "אלישע הציץ וקיפץ בנטיעות" (תוספתא חגיגה פ"ב ה"ג).

ישנה אפשרות להגיע לקשר עמוק (אכילה) עם הכרם, קשר שמוביל להגבלה "מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא". תיאור זה תואם בצורה מופתית לתיאורנו את בן זומא שמנסה לעלות ולהזדהות ולבסוף מוצא את עצמו במין לימבו בין זה ובין הבא.

ז. ארבעת הבנים בהגדה של פסח

בשיעור הועלתה הצעה להשוות את הארבעה שנכנסו לפרדס לארבעת הבנים, הצעה סבירה בהחלט.

רבי עקיבא - חכם.

אחר - רשע.

בן עזאי - תם⁵².

בן זומא - שאינו יודע לשאול.

בן זומא לא יודע לשאול, להתחבר בחזרה לעולם וליצור עימו קשר מפרה, שהרי הוא בלימבו בין שתי העולמות.

ח. המעשה עם רבי יהושע

וכבר היה רבי שמעון בן זומא יושב ותוהא, ועבר רבי יהושע ושאל בשלומו פעם ושתיים ולא השיבו, בשלישית השיבו בבהילות. אמר לו: בן זומא! מאין הרגלים? אמר לו: מעיין הייתי. אמר לו: מעיד אני עלי שמים וארץ שאיני זז מכאן עד שתודיעני מאין הרגלים! אמר לו: מסתכל הייתי במעשה בראשית, ולא היה בין מים העליונים למים התחתונים אלא כשתים ושלש אצבעות. 'ורוח אלהים מנשבת' אין כתיב כאן, אלא 'מרחפת', כעוף הזה שהוא מרפרף בכנפיו, וכנפיו נוגעות ואינן נוגעות. נהפך רבי יהושע ואמר לתלמידיו: הלך לו בן זומא. ולא שהו ימים מועטים ובן זומא בעולם⁵³. (בראשית רבה [וילנא] ב', ג)

מהמעשה כאן עולה תמונה של בן זומא המדוכא, שיושב לבדו בדרך (או בהר הבית, כגרסת הבה"ל) בלא תשומת לב לעולם שסביבו, עולם אותו הוא רואה בתור מקום חושך וחולין.

הוא נפגש עם רבי יהושע ששואל בשלומו, ואילו הוא אפילו לא שם לב לכך מכיוון שהוא שקוע בעיונו. בפעם השלישית הוא מתעורר לעולם הזה ומשיב בבהילות כאדם שניעור משינה, או מטראנס, בחפץ (יש לראות כאן הנגדה לרבי עקיבא ש"עלה בשלום וירד בשלום").

שואל אותו רבי יהושע שאלה המעידה על כך שהוא רואה כי בן זומא כבר לא מחובר לארץ: "מאין הרגלים?" או "מאין ולאין?".

תשובתו של בן זומא "הייתי צופה" מזכירה לנו את המשנה הבאה:

אמר רבי עקיבא: צופה הייתי ברכן גמליאל ורבי יהושע, שכל העם היו מנענעין את לולביהן, והן לא נענעו אלא ב'אנא ה' הושיעה נא'.

(סוכה פ"ג מ"ט)

52. תם - אותיות מת, והרי בן עזאי הציץ ומת. כמו כן בן עזאי הוא שהתעסק עם העולם ברמת האידאות המופשטות והתמימות, כפי שראינו לעיל.

53. החלטתי להשתמש כבסיס בנוסח המובא בבראשית רבה היות והוא המורחב ביותר, אך בהצגת התמונה לא מנעתי מלהשתמש בנוסחאות של הבה"ל, הירושלמי והתוספתא כשהופיעו שינויים חשובים.

זוהי לשון אבלות על דבר שהיה פעם ועתה איננו. גם בן זומא השרוי בלימבו בין שמים וארץ אבל על כך שהוא לא יכול להגיע שוב לאותם השגות אותן השיג בפרדס.

אף הנושא שבו הוא מעיין, הגבול בין המים העליונים למים התחתונים, יחס של נוגע ואינו נוגע, חוזר ומעלה את מושג הלימבו בו הוא שרוי, בין עליונים לתחתונים, מוגבל מפה ומפה.

לאדם שכבר מראש חש מוגבל מהעולם, התגובה הטבעית למצב של לימבו היא בקשת המפלט מהעולם שימצא בחזרה אל הפרדס. לכן הוא עומד דווקא על גב מעלה בהר הבית שבנוי משיש הדומה למים⁵⁴.

רבי יהושע מבחין בטרגדיה שבה מצוי בן זומא, ולכן הוא אומר לתלמידיו: "הרי בן זומא מבחוץ", "הלך לו בן זומא". הוא איננו עימנו, ולשמים עוד לא הגיע⁵⁵, אלא הוא עומד מבחוץ בלימבו מיוחד משלו.

וממילא לא עברו ימים מועטים ובן זומא הגיע לאן שהוא כָּמָה להגיע, "ובן זומא נפטר".

---

54. "במאי בנייה (הורדוס את בית המקדש)?! אמר רבה: באבני שישא ומרמרא. איכא דאמרי: באבני כוחלא, שישא ומרמרא... סבר למשעייה בדהבא, אמרו ליה רבנן: שבקיה, דהכי שפיר טפי, דמיחזי כי אידוותא דימאי". (בבא בתרא ד ע"א). גם בפרדס היו אבנים כאלה: "אמר להם רבי עקיבא: כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור, אל תאמרו מים מים!" (חגיגה יד ע"ב).

55. בניגוד לבן עזאי, ועיין במהרש"א לעיל.

ג. נספח – נוסחאות בעניין בן זומא בפרדס

בראשית רבה פרשה ב	ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א	תוספתא חגיגה פרק ב	בבלי חגיגה יד - טו
	ארבעה נכנסו לפרדס...	ארבעה נכנסו לפרדס בן עזיי ובן זומא אחר ור' עקיבא...	ארבעה נכנסו בפרדס, ואלו הן: בן עזאי, ובן זומא, אחר, ורבי עקיבא...
אחד הציץ ונפגע... בן זומא הציץ ומת עליו הכתוב או' יקר בעיני ה' המותה לחסידיו	אחד הציץ ונפגע... בן זומא הציץ ונפגע עליו הכת' או' דבש מצאת אכול דייך וגו'...	אחד הציץ ונפגע... בן זומא הציץ ונפגע עליו הכת' או' דבש מצאת אכול דייך וגו'...	בן זומא הציץ ונפגע, ועליו הכתוב אומר דבש מצאת אכול דייך פן תשבענו והקאתנו...
	משל למה הדבר דומה לפרדס של מלך ועלייה בנויה על גביו מה עליו על אדם להציץ ובלבד שלא יזין את עיניו ממנו ועוד משלו משל למה הדבר דומה לאיסתרטא העוברת בין שני דרכים אחד של אור ואחד של שלג הטה לכן נכוה באור הטה לכן נכוה בשלג מה עליו על אדם להלך באמצע ובלבד שלא יהא נוטה לא לכן ולא לכן	משל למה הדבר דומה לפרדס של מלך ועלייה בנויה על גביו מה עליו על אדם להציץ ובלבד שלא יזין את עיניו ממנו ועוד משלו משל למה הדבר דומה לאיסתרטא העוברת בין שני דרכים אחד של אור ואחד של שלג הטה לכן נכוה באור הטה לכן נכוה בשלג מה עליו על אדם להלך באמצע ובלבד שלא יהא נוטה לא לכן ולא לכן	שאלו את בן זומא: מהו לסרוסי כלבא? אמר להם: ובארצכם לא תעשו - כל שבארצכם לא תעשו. שאלו את בן זומא: בתולה שעיברה מהו לכהן גדול? מי חיישינן לדשמואל, דאמר שמואל: יכול אני לבעול כמה בעילות בלא דס, או דלמא דשמואל לא

בן עזאי ובן זומא

בבלי חגיגה יד - טו

תוספתא חגיגה פרק ב

ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א

בראשית רבה פרשה ב

שכיחא? -

אמר להו:

דשמואל לא שכיח,

וחיישין שמא באמבטי

עיברה. -

והאמר שמואל:

כל שכבת זרע שאינו יורה

כחץ אינו מזרעת!

מעיקרא נמי יורה כחץ

הוה.

מעשה ברבי יהושע בן

חנניה

שהיה עומד על גב מעלה

בהר הבית,

וראהו בן זומא ולא עמד

מלפניו.

מעשה ברי יהושע

שהיה מהלך באסתרטא

והיה בן זומא בא כנגדו

הגיע אצלו ולא נתן לו

שלום

שוב מעשי בי ר' יהושע

שהי מהלך בדרך

ובן זומא בא כנגדו שאל

בשלומו ולא השיבו

אמי לו

מאיין ולאין בן זומא

אמי לו

מאין לאין בן זומא

אמר לו:

מאין ולאין בן זומא?

בשלישית השיבו בבחילות,

אמר לו

[מה זו] בן זומא מאינין]

הרגלים,

אמר לו

[לא מאיין ר'] [מעין

הייתי],

אמר לו

מעיד אני עלי שמים וארץ

שאיני זו מ[?] כאן עד

שתודיעני מאינין] הרגלים,

אמר לו

מסתכל הייתי במעשה

בראשית.

[ואין] [ולא היה] בין מים

העליונים [למים]

(ה)תחתונים

(אלא) כבי וגי' אצבעות

אמר לו

מסתכל הייתי במעשה

בראשית

ואין בין מים העליונים

למים התחתונים

אלא כמלא פותח טפח

נאמר כאן

ריחוף

ורוח אלהים מנשבת אין

[כתוב] [כתיב] כאן אלא

אמי לו

צופה הייתי במעשה

בראשית

ואין בין מים העליונים

למים התחתונים

אפילו טפח

שני

ורוח אלים מרחפת על פני

המים

אמר לו:

צופה הייתי

בין מים העליונים למים

התחתונים,

ואין בין זה לזה אלא שלש

אצבעות בלבד,

שנאמר

ורוח אלהים מרחפת על

פני המים

גולות י"

בראשית רבה פרשה ב	ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א	תוספתא חגיגה פרק ב	בבלי חגיגה יז - טו
מרחפת	ונאמר להלן כנשר יעיר קיננו על גוזליו ירחף	ואומי כנשר יעיר קנו וגוי	כיונה שמרחפת על בניה ואינה נוגעת.
כעוף (הזהה) [שפורח ו] (שהוא) מרפרף בכנפיו וכנפיו נוגעות ואי(נ)ן נוגעות,	מה ריחוף שני להלן נוגע ואינו נוגע	מה נשר זה טס על קנו נוגע ואינו נוגע	
	אף ריחוף שני כאן נוגע ואינו נוגע	כך אין בין מים העליונים למים התחתונים אפי' טפח	
נהפך ר' יהושע ואמר לתלמידים הלך לו בן זומא, ולא שהו ימים [קלים] (מועטים) ובן זומא בעולם.	א"ר יהושע לתלמידיו הרי בן זומא מבחוץ ולא היו ימים קלים עד שנפטר בן זומא	אמי להם ר' יהושע לתלמידיו כבר בן זומא מבחוץ לא היו ימים מועטים עד שנסתלק בן זומא	אמר להן רבי יהושע לתלמידיו: עדין בן זומא מבחוץ.
			מכדי ורוח אלהים מרחפת על פני המים אימת הוי - ביום הראשון, הבדלה - ביום שני הוא דהואי, דכתיב (בראשית א') ויהי מבדיל בין מים למים. וכמה? אמר רב אחא בר יעקב: כמלא נימא. ורבנן אמרי: כי גודא דגמלא. מר זוטרא ואיתימא רב אסי אמר: כתרי גלימי דפריסי אהדדי, ואמרי לה: כתרי כסי דסחיפי אהדדי.